

ROZDZIAŁ 6

TURYSTYKA W ROZWOJU GOSPODARCZYM POLSKI

1. Wprowadzenie

Rozwój gospodarczy jest jednym z najważniejszych zagadnień teorii ekonomii, jak też jest to jeden z głównych celów polityki makroekonomicznej, prowadzonej przez rząd. Współcześnie poszukiwanie nowoczesnych stymulatorów wzrostu i rozwoju gospodarek poszczególnych krajów świata dokonuje się w warunkach szybko postępującej internacjonalizacji i globalizacji stosunków polityczno-ekonomicznych. Dotyczy to w dużym stopniu także turystyki i wypoczynku jako dziedziny należącej do sfery gospodarki, jak też do szeroko ujmowanej sfery kultury. Transformacja systemu społeczno-ekonomicznego, dokonująca się w Polsce od kilkunastu lat, polegają m.in. na stworzeniu warunków wzrostu i rozwoju gospodarczego, organizowanego według zasad typowych dla rozwiniętych gospodarek rynkowych. Zmiany systemowe dokonują się zarówno na płaszczyźnie teoretycznej, jak i empirycznej, co daje w efekcie eklektyczny charakter polityki społeczno-gospodarczej, prowadzonej w Polsce po 1989 r. Celem tych zmian musi być oczywiście wzrost gospodarczy i rozwój cywilizacyjny Polski, jednak jednym ze skutków, trudnych do zaakceptowania przez znaczące grupy społeczne, jest pogłębiająca się polaryzacja i zubożenie społeczeństwa, co z kolei przejawia się m.in. w ograniczeniu ich konsumpcji dóbr i usług turystycznych. Jednak wskutek rynkowych przekształceń systemu gospodarczego, po 1989 r. zaistniały warunki ilościowego i jakościowego rozwoju gospodarki turystycznej w Polsce. Konsumpcja dóbr i usług turystycznych jest możliwa po zaspokojeniu podstawowych potrzeb konsumpcyjnych i wymaga dysponowania tzw. funduszem swobodnej decyzji, a to oznacza, że w wyniku postępującej polaryzacji społeczeństwa polskiego w turystyce mogą uczestniczyć tylko grupy społeczne dysponujące tym funduszem.

W wyniku strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, przyjętej w Polsce po 1989 r. w ciągu ostatnich kilkunastu lat dokonał się wyraźny postęp cywilizacyjny, ale także coraz wyraźniejsze są negatywne efekty społeczno-polityczne wprowadzonych zmian. Wprowadzone zmiany niosą bowiem zarówno szanse, jak i zagrożenia, typowe dla systemów ekonomicznych w rozwiniętych państwach kapitalistycznych, należących do tzw. TFA (Technology Frontier Area)¹, są one jednocześnie „zmodyfikowane” wskutek oddziaływania czynników społeczno-politycznych i ekonomicznych związanych z poprzednim ustrojem.

Jednym z pozytywnych efektów transformacji w Polsce jest ilościowy i jakościowy wzrost znaczenia usług w gospodarce, określany mianem serwicyzacji². Dynamika rozwoju poszczególnych rodzajów usług jest przy tym znacząco zróżnicowana, ale usługi turystyczne, już od początku wprowadzenia zmian systemowych w Polsce, należą do usług rozwijających się najszybciej. Turystyka stała się jedną z ważnych dziedzin gospodarki, wprowadzanych do lokalnych i regionalnych strategii rozwoju gospodarczego gmin, miast, powiatów i województw. Usługi agroturystyczne pozwoliły też na zmianę wielofunkcyjnego charakteru obszarów wiejskich i spowodowały istotne podniesienie poziomu dochodowości gospodarstw

¹ S. Gomułka, Teoria innowacji i wzrostu gospodarczego, CASE, Warszawa 1998.

² Szerzej na ten temat patrz: K. Kłosiński, Przemiany strukturalne w usługach rynkowych, IRWiK, Warszawa 1997 oraz Service Sector Productivity, McKinsey Global Institute, Washington, D.C. (1993).

rolnych w wielu regionach Polski³. Turystyka jest dziedziną stymulującą wzrost i rozwój gospodarczy w niektórych regionach Polski.

Na rozwój turystyki w Polsce po 1989 r. miały wpływ różnego rodzaju czynniki determinujące kierunki tego wzrostu i rozwoju. Największe znaczenie, co jest oczywiste, miała sama zmiana systemu polityczno-ekonomicznego i społecznego. Czynniki ustrojowe, zwłaszcza w pierwszym okresie transformacji systemowej, odegrały decydującą rolę w zmianie ekonomicznego i społecznego znaczenia turystyki, która przestała być sferą polityki społecznej państwa. Konieczność zapewnienia uczestnictwa w turystyce i wypoczynku przez państwowe zakłady pracy nie była już także jednym z celów ich ekonomicznego działania. Transformacja systemu ekonomicznego, zapoczątkowana po 1989 r. oznaczała również zmianę celów polityki gospodarczej państwa w sferze turystyki i wypoczynku. W miarę rozwoju gospodarki rynkowej i utrwalania się demokratycznego systemu politycznego w Polsce (mimo różnego rodzaju zniekształceń i patologii), rosło znaczenie innych, pozaustrojowych, determinant rozwoju gospodarki turystycznej w Polsce, w tym zwłaszcza bardzo ważne stało się oddziaływanie tzw. nowoczesnych czynników wzrostu i rozwoju ekonomicznego w sferze gospodarki turystycznej.

Oceny rozwoju turystyki w Polsce po 1989 r. można dokonać analizując m.in. zmiany ilościowe i jakościowe odnoszące się do ruchu turystycznego, będącego nośnikiem popytu turystycznego oraz zmiany w wydatkach na turystykę, zmiany w bazie turystycznej, będącej podstawą podaży na polskim rynku turystycznym, badając wpływy dewizowe z turystyki, czy też oceniając rolę turystyki w strategii rozwoju gmin i miejscowości turystycznych. Nie są to, oczywiście, wszystkie aspekty rozwoju tej sfery gospodarki i aktywności społecznej, jednak są to aspekty najważniejsze, świadczące o charakterze i kierunkach tego rozwoju⁴.

Celem tego artykułu jest przedstawienie niektórych wyników badań dotyczących rozwoju turystyki w Polsce po 1989 r., prowadzonych przez autorkę, obejmujących głównie lata 90., ale także nawiązujących do okresu po 2000 r.⁵. Ciekawym zadaniem badawczym może być przeprowadzenie analizy mającej na celu odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu i w jakim zakresie ta dziedzina gospodarki, a zarazem forma aktywności społecznej, jaką jest turystyka sama podlega oddziaływaniu różnego rodzaju czynników stymulujących lub spowalniających jej rozwój. Ważna jest przy tym specyfikacja tych czynników i zjawisk, ich charakterystyka oraz zbadanie siły i zakresu ich oddziaływania na turystykę. Ograniczony zakres artykułu powoduje, że tylko niektóre z tych pytań badawczych mogą stanowić jego najważniejszy cel merytoryczny. W artykule skoncentrowano uwagę głównie na ilościowych zmianach zachodzących w ruchu turystycznym w Polsce po 1989 r. w kontekście globalnego ruchu turystycznego w latach 90. i w okresie późniejszym, a także na wpływach dewizowych z turystyki międzynarodowej, mających pewne znaczenie dla bilansu płatniczego i zewnętrznej równowagi gospodarczej w Polsce. W artykule nie wyczerpano, oczywiście, wszystkich aspektów tego zagadnienia.

³ Na ten temat istnieje już bogata literatura przedmiotu oraz liczne badania, prowadzona w wielu ośrodkach akademickich w Polsce, a także istnieją analizy rynku turystycznego prowadzone przez Instytut Turystyki.

⁴ Por. m.in. U. Szubert-Zarzeczny, *Ekonomiczne podstawy turystyki*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 2002.

⁵ W artykule wykorzystano dotychczasowe i opublikowane prace autorki, w tym niektóre fragmenty projektu badawczego KBN nr 1 HO2C 010 17. Por. m.in. U. Szubert-Zarzeczny, *Turystyka w procesie przekształceń systemowych w Polsce*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1996; U. Szubert-Zarzeczny, *Wybrane zagadnienia turystyki*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja” we Wrocławiu, Wrocław 1999; U. Szubert-Zarzeczny, *Turystyka w rozwoju gospodarczym Polski*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja” we Wrocławiu, Wrocław 2001.

2. Rozwój turystyki w Polsce po 1989 r.

Ruch turystyczny i wydatki turystyczne

Transformacja systemu polityczno-gospodarczego w Polsce w latach 90. spowodowała zasadnicze zmiany w wielkości i strukturze ruchu turystycznego, zarówno krajowego, jak i zagranicznego. Zmiany te wiązały się także z szybkim ilościowym wzrostem ruchu turystycznego w skali globalnej i miało to niewątpliwie wpływ na wielkość i strukturę przyjazdowego ruchu turystycznego w Polsce. Lata 90. były bowiem dekadą dalszego szybkiego wzrostu ilościowego turystyki na świecie. W połowie lat 90. (rok 1995) liczba międzynarodowych podróży turystycznych na świecie wynosiła 566 mln osób, a w końcu dekady (rok 1999) liczba ta była już równa 663 mln, w 2000 r.⁶ liczba podróży była równa 697,5 mln, a w 2001 r. miał miejsce spadek liczby turystów na świecie, spowodowany atakiem terrorystycznym na World Trade Center w Nowym Jorku, w rezultacie czego liczba ta była równa 688,5 mln osób⁷. W latach 1995 –2001 miał miejsce bardzo szybki przyrost liczby odbytych podróży w skali całego świata (wzrost ten wynosił 21,6 %)⁸. Według rankingu World Tourism Organization (WTO), w 1998 r. wielkość przyjazdów cudzoziemców (bez odwiedzających jednodniowych) kształtowała się od 70 mln osób we Francji, do 11,2 mln osób w Portugalii. W Polsce liczba ta wyniosła 18,8 mln osób, co dawało 9 miejsce w rankingu dla końca lat 90.⁹

W końcu lat 90. najwyższy wskaźnik wzrostu światowych podróży (ponad 10 %) miały Azja Wsch. i Pacyfik, jednak to Europa jest ciągle najatrakcyjniejszym regionem turystycznym świata, przyciągającym około 60 % wszystkich światowych podróży. Należy zaznaczyć, że znaczenie kontynentu europejskiego na międzynarodowym rynku turystycznym systematycznie maleje i to wymusza na podmiotach polityki turystycznej w krajach europejskich podejmowanie działań pozwalających na zwiększenie konkurencyjności tego obszaru¹⁰. Ten fakt ma duże znaczenie dla rozwoju turystyki w Polsce, w której od kilkunastu lat dokonuje się proces transformacji ustrojowej, podporządkowanej jednemu z najważniejszych celów polityczno-gospodarczych, jakim jest integracja struktur polskiej gospodarki, w tym także gospodarki turystycznej, ze strukturami gospodarki Unii Europejskiej, traktowanej jako jeden obszar ekonomiczny. Adaptacja norm i standardów obowiązujących na europejskim jednolitym rynku wewnętrznym jest warunkiem wzrostu konkurencyjności polskiej gospodarki, bardzo silnie powiązanej z tym obszarem. Dotyczy to również gospodarki turystycznej.

W latach 90., a także w okresie późniejszym dokonał się istotny postęp w zakresie zwiększenia udziału polskiej turystyki na rynku międzynarodowym. Wynikało to ze zmian politycznych, które miały miejsce na świecie i w Polsce na początku dekady lat 90. Rozpad bloku radzieckiego i zjednoczenie Niemiec, w połączeniu z liberalizacją polskiej gospodarki, spowodowały uwolnienie strumieni ruchu turystycznego. Uznanie polskiej granicy zachodniej przez Niemcy w 1989 r. było czynnikiem stymulującym rozwój przygranicznego ruchu turystycznego. Na początku pierwszej dekady XXI w. nastąpiły dalsze zmiany uwarunkowań rozwoju turystyki w Polsce, na co miały wpływ zewnętrzne i wewnętrzne czynniki wpływające na ten rozwój. Bardzo duże znaczenie miały tu wydarzenia polityczne, wśród

⁶ Rok 2000 był wykorzystywany w kampaniach reklamowych organizatorów turystyki jako przełom wieków, ale też w tym roku organizowane były wielkie imprezy sportowe i handlowe, przyciągające turystów (Letnie Igrzyska Olimpijskie, EXPO 2000 i in).

⁷ Dane według dorocznego komunikatu WTO, Madryt 2002.

⁸ European Travel Monitor – Annual Report 1999.

⁹ Tourism Highlights, WTO, maj 1999; Yearbook of Tourism Statistics, Vol. II, 51, 1998.

¹⁰ W Europie podróże zagraniczne w 1999 r. wynosiły 393 mln, co stanowi 59 % wszystkich podróży zagranicznych w tym okresie.

których zamach terrorystyczny z 11 września 2001 r. w Stanach Zjednoczonych można uznać za jeden z najważniejszych czynników o charakterze politycznym, wpływającym na zmianę kierunków ruchu turystycznego w ujęciu globalnym. Znaczący był także wpływ czynnika o charakterze ekonomicznym, jakim są wahania koniunktury gospodarczej na świecie. Czynniki te wpłynęły na dynamikę przyjazdów turystycznych do Polski w kolejnych latach XXI w.

Od początku lat 90. liczba przyjazdów cudzoziemców do Polski powoli, ale systematycznie wzrastała, jednak sytuacja ta zmieniła się niekorzystnie w końcu lat 90.¹¹. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do Polski znacząco obniżyła się w drugiej dekadzie lat 90. W 1997 r. przyjechało do Polski 19,5 mln turystów, w 1998 r. 18,8 mln, a 1999 r. już tylko 17,5 mln. Zmalała liczba przyjazdów z Czech, Słowacji, Litwy, USA, Szwecji, Holandii, Austrii, Francji, WB, Niemiec - największego rynku generującego ruch turystyczny do Polski. Zmiany liczby turystów zagranicznych przybywających do Polski w latach 1994-2001 ukazuje tabela 1.

Tabela 1

Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do Polski w latach 1994-2001 (w tys. przyjazdów)

1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
18 825	19 215	19 410	19 520	18 780	17 950	17 400	15 920

Źródło: materiały Instytutu Turystyki.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 1 można stwierdzić, że wielkość zagranicznego ruchu turystycznego w 2001 r. wynosiła 84,5 % wielkości z 1994 r. Spadek ilościowy przyjazdów turystów zagranicznych do Polski był więc znaczący w omawianym okresie. Wynikało to nie tylko ze zmiany sposobów szacowania wielkości ruchu turystycznego, ale także ze zmiany sytuacji gospodarczej w Polsce, związanej ze spowolnieniem wzrostu ekonomicznego. Według danych Straży Granicznej w 2001 r. do Polski przyjechało 61,4 mln cudzoziemców, z czego nieco około 26 % stanowili turyści (zgodnie z definicją WTO)¹². W porównaniu z 2000 r. miał miejsce spadek liczby cudzoziemców przyjeżdżających do Polski, wynoszący 27,3 %. Największy był spadek liczby cudzoziemców przyjeżdżających z Niemiec (wynosił on 36,6 %), a także ze Słowacji (spadek równy 32,5 %) i Czech (spadek o 26,6 %). W niewielkim stopniu zwiększyła się natomiast liczba cudzoziemców przyjeżdżających do Polski z Ukrainy (wzrost o 3,8 %). Ten spadek aktywności w zakresie przyjazdów cudzoziemców do Polski wiązał się ze wspomnianym spadkiem tempa wzrostu gospodarczego, będącego wynikiem m.in. polityki „schładzania” gospodarki, prowadzonej w latach 1997-2000 i jednoczesnym reformowaniem jej struktur, wymagającym wielkich nakładów na sfinansowanie procesu tych reform.

Można więc powiedzieć, że rynkowe zasady gospodarowania, wprowadzone w Polsce na przełomie lat 1989-1990., określane mianem planu Balcerowicza, stabilizowały polską gospodarkę, w tym także jeden z jej sektorów, jakim jest gospodarka turystyczna, a pierwszym widocznym efektem tych zmian w sferze turystyki był właśnie ilościowy wzrost zagranicznego ruchu turystycznego, w tym zwłaszcza przyjazdowego. Należy jednak pamiętać, że przyjazdy obcokrajowców do Polski wiązały się początkowo z dogodnymi warunkami prowadzenia handlu przygranicznego. W miarę rozwoju stosunków rynkowych i

¹¹ Opracowano na podstawie materiałów Instytutu Turystyki w Warszawie oraz czasopism branżowych.

¹² Dane Straży Granicznej, 2002 r.

zmian w polityce gospodarczej państwa miało miejsce wyrównywanie się poziomów cen między Polską a krajami sąsiadującymi, w tym zwłaszcza Niemcami i Czechami, co ograniczało handel przygraniczny. Zmieniały się także warunki uczestnictwa w turystyce wielu grup społecznych w Polsce¹³. Rozwój handlu przygranicznego w pierwszej fazie transformacji systemu polityczno-ekonomicznego spowodował bardzo szybki rozwój obszarów przygranicznych i dał widoczne efekty w saldzie bilansu płatniczego kraju. Jednak, jak ukazują to dane zawarte w tabeli 1, w drugiej połowie lat 90. widoczne jest zmniejszenie dynamiki ilościowego rozwoju turystyki, w zbyt dużym stopniu utożsamianej z ruchem granicznym i ujmowanej w statystykach polskich niezgodnie z zaleceniami WTO.

Ruch turystyczny jest tzw. nośnikiem popytu turystycznego, co wynika z jego transferowego charakteru, dotyczącego osób (turystów) i wydatków ponoszonych przez nie na zakup dóbr i usług turystycznych. Popyt konsumpcyjny gospodarstw domowych na zakup dóbr i usług, związanych z uczestnictwem w turystyce, jest znaczącym składnikiem globalnego popytu konsumpcyjnego gospodarki krajowej, jednak zależy to od stopnia zaspokojenia podstawowych potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych, czyli – ujmując rzecz ogólniej – od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego danego kraju. W teorii ekonomicznej odnoszącej się do turystyki brak jeszcze precyzyjnych metod i narzędzi pozwalających na obliczenie wielkości popytu turystycznego gospodarstw domowych¹⁴. Jedną z metod szacowania wielkości tego popytu jest obliczanie wydatków turystycznych, ponoszonych przez turystów krajowych i zagranicznych w kraju recepcji turystycznej, w powiązaniu z długością pobytu turystycznego.

W 1995 r. turyści zagraniczni wydawali w Polsce przeciętnie 179 USD na 1 osobę. Średnie dzienne wydatki na osobę wynosiły 32 USD, a przeciętna długość pobytu wyniosła 5,6 noclegu¹⁵. Znacznie poniżej wielkości przeciętnych wydawali w Polsce mieszkańcy Litwy, Słowacji, Czech i Białorusi (około 37 - 51 %); jedynie Niemcy i turyści z Europy Zachodniej i USA wydawali nieco powyżej średniej. W 1999 r. najmniejszemu obniżeniu uległy wpływy dewizowe z turystyki pochodzące od turystów z Francji i WB; spadek wynosił tu około 12 % w odniesieniu do każdego z tych krajów¹⁶. Łączne wpływy z rynku niemieckiego, z którego pochodzi największą część popytu turystycznego realizowanego w Polsce, znacznie zmalały i wyniosły w 1999 r. około 3,1 mld USD, czyli o 25 % mniej niż w 1998 r. Najbardziej zmalały wpływy z krajów skandynawskich i Austrii. Znacząco wzrosły wpływy z Białorusi (35 %) i Ukrainy (8 %), mimo zaostrzenia polityki przyjazdowej na wschodniej granicy Polski.

W 1999 r. przeciętne wydatki turystów korzystających z noclegów wyniosły 159 USD na osobę. W porównaniu z 1995 r. jest to spadek o około 11 %. Podobnie zmniejszyły się przeciętne dzienne wydatki turystów na osobę, które wyniosły 29 USD na jedną osobę w ciągu jednego dnia; w porównaniu z 1995 r. jest to spadek o 10 %. Największe przeciętne dzienne wydatki na osobę pochodziły od turystów z Ukrainy (43 USD), a najmniejsze od turystów z Czech i Słowacji (20 USD).

¹³ Negatywny wpływ liberalizacji na gospodarkę turystyczną wiąże się z faktem, że zapoczątkowanie procesu liberalizacji gospodarki wywołuje zwykle powiększanie się dysproporcji dochodowych i nierówności społeczno-ekonomicznych. W Polsce wystąpiło bardzo niekorzystne zjawisko powiększania się sfery ubóstwa, która na wynosiła około 18 % całej populacji, natomiast w warunkach minimum egzystencji (skrajnego ubóstwa) żyje około 9,5 % społeczeństwa polskiego (dane dla 2002 r.).

¹⁴ Szerzej na ten temat patrz m.in.: E. Dziedzic, Rachunek satelitarny jako narzędzie mierzenia efektów ekonomicznych turystyki. [W:] Kierunki rozwoju badań naukowych w turystyce. Pod redakcją Grzegorza Gołębskiego. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

¹⁵ Są to wyniki badań Instytutu Turystyki w Warszawie.

¹⁶ Tamże.

Na początku XXI wieku miał miejsce dalszy spadek poziomu wydatków turystycznych w Polsce. W 2001 r. przeciętne wydatki turystów poniesione na terenie Polski kształtowały się na poziomie około 136 USD na osobę, co oznacza 24 % spadek poziomu tych wydatków w porównaniu z połową dekady lat 90. W porównaniu z 1989 r. miał miejsce spadek średniego wydatku turystycznego cudzoziemców z Zachodu odwiedzających Polskę, bowiem wynosił on wówczas około 200 USD na osobę. Widoczne jest to również w przypadku wydatków turystów na jeden dzień. W 2001 r. na jednego turystę przypadało 28 USD na 1 dzień pobytu, natomiast w 2000 r. wydatki na 1 dzień pobytu były znacznie wyższe o 12%. W 1999 r. wydatki według krajów wahały się od 91 USD na osobę (Białoruś) do 384 USD (kraje zamorskie). Tabela 2 przedstawia wydatki turystów zagranicznych w Polsce, przypadających na jedną osobę według krajów w latach 1999-2001.

Tabela 2

Wydatki turystów zagranicznych w Polsce wg krajów na jedną osobę (w USD)

Kraje	1999	2000	2001
Ogółem	159	136	137
Rosja	156	151	124
Ukraina	153	115	105
Białoruś	91	121	-
Litwa	107	102	111
Czechy	127	129	176
Słowacja	115	131	174
Niemcy	170	141	143
Benelux	180	164	179
Skandynawia	135	124	128
Austria	139	143	171
Francja	197	161	170
Wielka Brytania	231	199	203
Włochy	234	174	-
Węgry	119	146	193
Kraje zamorskie	384	305	324

Źródło: materiały Instytutu Turystyki.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 2 można ogólnie stwierdzić, że dość znacząco wzrosły stosunkowo niskie dotychczas wydatki Czechów, Słowaków i Węgrów, zwiększyły się także wydatki Litwinów i Austriaków. Warto zauważyć, że w latach 1999-2001 zanotowano również spadek przeciętnych wydatków ponoszonych przez turystów z wielu krajów Unii Europejskiej (np. z Francji, Wielkiej Brytanii, Niemiec, czy też krajów Beneluxu) i z grupy krajów zamorskich. Odnotować należy natomiast spadek przeciętnych wydatków turystów z Rosji i Ukrainy.

Według danych NBP, stosującego nieco inną metodę ich szacowania, wydatki cudzoziemców w Polsce w 2002 r. były zróżnicowane według kraju pochodzenia turystów. Najwyższe były wydatki turystów z Białorusi i wynosiły one około 2,6 mld zł, a także turystów z Niemiec (ponad 1,9 mld zł). Wydatki turystów z Ukrainy wyniosły w 2002 r.

ponad 0,8 mld zł, a wydatki Czechów, Litwinów, Słowaków i Rosjan były najniższe i nie przekroczyły one poziomu 0,5 mld zł¹⁷.

Ważnym problemem jest także aktywność turystyczna mieszkańców Polski. W okresie transformacji systemowej nastąpiły w tej sferze bardzo znaczące zmiany. O ile na początku okresu transformacji aktywność turystyczna polskiego społeczeństwa była relatywnie wysoka¹⁸, to w miarę upływu czasu i utrwalania się wielu niekorzystnych zjawisk związanych z przebiegiem przekształceń systemowych, miało miejsce obniżanie się poziomu aktywności turystycznej wielu grup społecznych, chociaż ogólny wskaźnik aktywności turystycznej dla Polski jest dość wysoki. Około 57 % społeczeństwa polskiego żyje na poziomie niższym niż przewiduje to minimum socjalne¹⁹. W tej sytuacji w turystyce może uczestniczyć relatywnie niewielka grupa konsumentów, dysponujących najwyższymi dochodami²⁰. Dysproporcje dochodowe i nierówności społeczno-ekonomiczne mają swój wymiar regionalny i wiążą się one z poziomem bezrobocia w poszczególnych regionach. Najwyższa stopa bezrobocia występuje m.in. w woj. Warmińsko-Mazurskim, Pomorskim, Świętokrzyskim, Lubuskim. Są to obszary recepcji turystycznej, na których występują różnego rodzaju walory turystyczne.

W latach 1997-1999 turystyczna aktywność Polaków utrzymywała się na wysokim poziomie, tj. 63% mieszkańców Polski w wieku 15 i więcej lat uczestniczyło w krajowych i zagranicznych wyjazdach turystycznych. W 2000 r. wskaźnik uczestnictwa obniżył się jednak do 60%, a w 2001 r. nastąpił dalszy spadek tego wskaźnika do 56,1%. Podobnie jak w 2000 r. spadek uczestnictwa dotyczył wyjazdów krajowych, podczas gdy uczestnictwo w podróżach zagranicznych utrzymało się na podobnym poziomie jak w roku poprzednim.

W 2001 r., po raz pierwszy od dziesięciu lat, zanotowano na granicy mniej zagranicznych wyjazdów Polaków. Liczba przekroczeń granicy wyniosła 53,1 mln osób, tj. o 3,5 mln mniej niż w 2000 r., a w 2002 r. liczba przekroczeń granicy spadła do poziomu 45 mln osób. Podobnie jak w latach poprzednich, ogromną większość stanowiły jednodniowe wizyty, a udział podróży trwających dłużej niż jeden dzień wyniósł 14,5%. Tabela 3 przedstawia zagraniczne podróże mieszkańców Polski w latach 1998-2001.

Tabela 3
Zagraniczne podróże mieszkańców Polski w latach 1998-2001 (w mln osób)

Wyszczególnienie	1998	1999	2000	2001
Podróże razem	49,6	55,1	56,1	53,1
Podróże zagraniczne*	7,6	7,5	9,6	7,7

Źródło: GUS, na podstawie danych Straży Granicznej

* oszacowania Instytutu Turystyki

W 2001 r. zmianom uległa także sama struktura wyjazdów zagranicznych Polaków według celów. Na niezmiennym poziomie pozostała liczba podróży w celach turystyczno-wypoczynkowych (3,6 mln osób), natomiast znacząco zmalała liczba podróży w celach służbowych (z 1,7 mln osób w 2000 r. do 1,2 mln osób w 2001 r.). Zmalała również liczba odwiedzin u krewnych i znajomych (z 2,7 mln osób w 2000 r. do 2,2 mln osób w roku

¹⁷ Dane NBP za 2002 r.

¹⁸ Por. m.in.: U. Szubert-Zarzewny, Turystyka w procesie ..., op.cit.

¹⁹ Wynosi ono w Polsce 717 zł (emeryci) i 777 zł.

²⁰ Są to podatnicy należący do trzeciego progu podatkowego; w 2000 r. podatnicy ci stanowili około 1,32 % ogółu podatników w Polsce, przy czym ich udział w strukturze dochodów podatkowych wyniósł 32,06 %.

następnym). Liczba podróży zagranicznych, odbytych przez mieszkańców Polski w celach innych, niż wymienione wyżej wyniosła 0,7 mln osób w 2001 r.

Według danych NBP, w 2003 r. (w porównaniu z 2002 r.) miał miejsce wzrost przyjazdów turystycznych z niektórych krajów do Polski²¹. Największy ilościowy przyrost ruchu turystycznego do Polski miał miejsce w odniesieniu do turystów irlandzkich (powyżej 30%), a następnie ze Słowacji (około 26%), Kanady (25%), Danii (powyżej 20%), Finlandii (około 19%), USA (około 17%) i Czech (powyżej 5%). Wysoki spadek liczby turystów przyjeżdżających do Polski w omawianym okresie miał miejsce w odniesieniu do turystów z Holandii (około 34%), Rosji (powyżej 15%), Białorusi (około 7%) i Ukrainy (około 6%).

Można stwierdzić, że w latach 90., a także w okresie późniejszym, zarysowały się dwa okresy rozwoju turystyki w Polsce. Okres pierwszy to lata 1990 – 1997, natomiast po 1998 widoczne są istotne zmiany ilościowe, a także jakościowe rozwoju polskiej turystyki. W okresie pierwszym można mówić o szybkim ilościowym rozwoju turystyki przyjazdowej, krajowej, a także wyjazdów polskich turystów za granicę, przy czym wyraźne też są bardzo poważne zmiany jakościowe. W okresie drugim zaznaczyły się tendencje spadkowe we wszystkich rodzajach ruchu turystycznego w Polsce, w tym także w turystyce przyjazdowej. Obrazuje to tabela 4.

Tabela 4

Liczba turystów zagranicznych przyjeżdżających do Polski w latach 1995-2002 (w mln osób)

1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
19,1	19,4	19,5	18,8	17,9	17,4	15,0	14,0

Źródło: dane Instytutu Turystyki w Warszawie.

Według danych WTO, w 2000 r. Polska znalazła się na dwunastej pozycji wśród najczęściej odwiedzanych państw świata. Jednakże w latach 90. zmalała liczba przyjazdów turystycznych do Polski, a także zmniejszył się jej udział w turystyce przyjazdowej do Europy. Ten problem jest jednym z celów polityki turystycznej państwa, zawartym w oficjalnych dokumentach, w tym zwłaszcza w *Strategia rozwoju turystyki w latach 2001-2006*, w której rozwój turystyki rozumiany jest jako część strategii rozwoju społeczno-gospodarczego państwa. Zadaniem tego dokumentu jest określenie celów, priorytetów i podstawowych zadań polityki państwa oraz określenie obszarów finansowego wsparcia programów samorządu wojewódzkiego i zadań administracji lokalnych, podmiotów gospodarczych, organizacji i stowarzyszeń. Prognozy Instytut Turystyki przewidują dalsze zmiany w przyjazdach turystycznych do Polski. Tabele 5 i 6 przedstawiają dane dotyczące prognozy tempa zmian liczby przyjazdów zagranicznych do Polski, z uwzględnieniem podziału przyjeżdżających na cudzoziemców i turystów zagranicznych, co jest zgodne z obowiązującą metodologią statystyki turystyki na świecie.

Tabela 5

Prognoza tempa zmian liczby przyjazdów cudzoziemców i turystów zagranicznych do Polski w latach 2004-2013 w %

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Cudzoziemcy	12,7	3,0	3,5	2,3	2,3	2,0	1,5	1,5	1,5	1,5
Turyści zagraniczni	0,2	3,4	4,5	4,4	4,0	3,8	3,6	3,5	3,0	3,0

Źródło: Prognozy Instytutu Turystyki.

²¹ Dane dla czerwca 2002 r. i 2003 r.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 5, przewidywany jest wzrost tempa zmian dotyczących liczby cudzoziemców i turystów przyjeżdżających do Polski w perspektywie średnio okresowej. Jeśli chodzi o przyjazdy w celach turystycznych, to w prognozie IT zakłada się szybki wzrost przyjazdów turystów zagranicznych w okresie 2005-2007, a następnie spadek dynamiki przyjazdów do Polski.

Tabela 6

Prognoza tempa zmian liczby podróży krajowych i zagranicznych mieszkańców Polski w latach 2004-2013 w %

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Podróże długie	4,1	5,0	5,9	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0
Podróże krótkie	1,0	2,0	3,0	4,0	4,0	3,5	3,0	3,0	3,0	3,0
Podróże zagraniczne	4,0	8,0	7,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0

Źródło: jak w tabeli 5.

Wzrost liczby podróży krajowych mieszkańców Polski i wzrostu liczby przyjazdów turystów zagranicznych, zakładane w prognozach IT, można potraktować jako ważną przesłankę rozwoju przyszłego infrastruktury turystycznej. Wynika to m.in. z przyjęcia założenia, że opłacalność inwestycji kapitałowych w infrastrukturę turystyczną zbliży się do opłacalności inwestycji w inne sektory gospodarki, ale realizacja tego założenia jest możliwa pod warunkiem rozbudowy infrastruktury turystycznej i rewitalizacji stanu środowiska przyrodniczego w regionach turystycznych. Przystąpienie Polski do UE i konieczność wypełnienia zobowiązań wynikających z tego faktu pozwala przypuszczać, że w dłuższej perspektywie powyższy warunek zostanie spełniony.

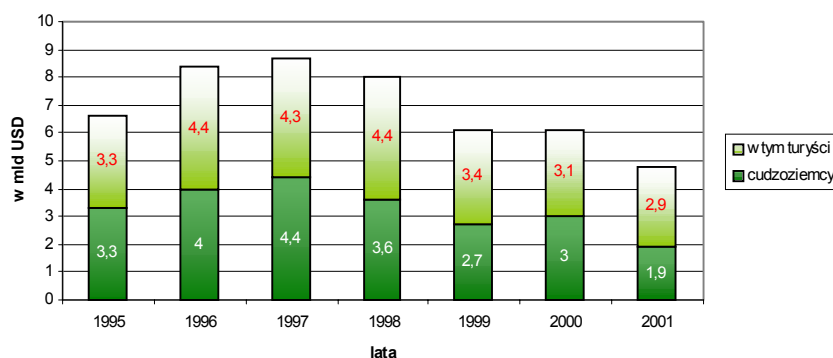
Wpływy dewizowe z turystyki w Polsce

O znaczeniu turystyki dla gospodarki krajowej świadczą m.in. wpływy dewizowe, związane z przyjazdami turystów zagranicznych do kraju recepcji turystycznej. W latach 1990-1993 szacunkowe wpływy dewizowe z turystyki zagranicznej (bez wydatków turystów jednodniowych, w mld USD) wynosiły odpowiednio: 1990 – 0,8; 1991 – 1,0; 1992 – 4,1; 1993 – 4,5²². Należy zaznaczyć, że początku lat 90. pojęcie „wpływy z turystyki przyjazdowej” było definiowane jako suma wydatków poniesionych przez cudzoziemców podczas ich pobytu w Polsce niezależnie od celu przyjazdu długości pobytu oraz dochodów podmiotów gospodarczych pochodzących z eksportu polskich usług turystycznych. Stąd też wpływy dewizowe z turystyki, przedstawiane przez UKFiT, należy traktować jako wielkość szacunkową, różniącą się od wielkości przedstawianych przez NBP i GUS, stosujących inną metodologię szacowania tych wpływów.

W Polsce wpływy dewizowe z turystyki do 1996 r. nie były rejestrowane na rachunku obrotów bieżących. Wpływy te, łącznie z wydatkami odwiedzających jednodniowych, w latach 1991 – 1995 wzrosły z 2,9 mld USD w 1991 r. do 6,6 mld USD w 1995 r., natomiast od 1997 r. obserwowany jest coroczny spadek tych wpływów. W 2001 r. łączne wpływy dewizowe pochodzące od cudzoziemców i turystów wynosiły 4,8 mld USD. Wykres 1

²² Por. Założenia rozwoju gospodarki turystycznej, Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki, Warszawa 1994 (materiał powielany).

przedstawia dane dotyczące łącznych wpływów dewizowych, w tym pochodzących od turystów zagranicznych w latach 1995-2001.

Wykres 1. Wpływy dewizowe z turystyki w latach 1995-2001

Źródło: Wysokiński J., Zdołamy zatrzymać ten spadek?, „Rynek Turystyczny” 2002, nr 17.

Widoczny jest wyraźny spadek wpływów dewizowych z turystyki, co obrazuje wykres 1. Polsce występują jeszcze proste rezerwy w handlu przygranicznym, jednak ich wyczerpywanie się jest naturalnym procesem, związanym z przebiegiem transformacji w Polsce, a zwłaszcza z przystąpieniem do UE w maju 2004 r. W 2001 r. miało miejsce osłabienie tempa spadku w handlu przygranicznym, odnotowanym przez NBP, co można uznać za zjawisko pozytywne. Saldo tzw. niesklasyfikowanych obrotów bieżących, utożsamianych w pewnym stopniu z przygraniczną „turystyką handlową” (jest to specyfiką przekształceń regionalnej gospodarki turystycznej w Polsce), wynosiło w 2001 r. około 4,4 mld USD i było ono wyższe w porównaniu z 2000 r.²³ Spadek wpływów dewizowych związanych z turystyką zagraniczną był w latach 90. znaczący. Można tu mówić nie tylko o wyczerpaniu tzw. prostych zasobów i czynników wzrostu gospodarki turystycznej w Polsce, ale także o braku rozwiązań w polityce ekonomicznej państwa, stymulujących ten wzrost.

W Polsce wpływy dewizowe z turystyki nie są wynikiem wysokiej atrakcyjności walorów turystycznych kraju albo bogatej oferty biur podróży, ale raczej wynikają one właśnie z rozwiniętego handlu przygranicznego. Nie można porównywać atrakcyjności turystycznej Polski oraz efektów finansowych osiąganych przez polską gospodarkę turystyczną (będącą ciągle w trakcie przekształceń systemowych) z atrakcyjnością i wpływami z turystyki w innych państwach świata, jednak niezbędne jest wprowadzanie rozwiązań systemowych pozwalających na optymalizację tych efektów. Tabela 7 przedstawia dane dotyczące wpływów z turystyki zagranicznej w wybranych państwach świata w 2000 r., co pozwala na przybliżoną ocenę miejsca polskiej gospodarki turystycznej na światowym rynku turystycznym.

²³ Dane NBP za 2001 r.

Tabela 7

Wpływy z turystyki zagranicznej w wybranych państwach świata w 2000 r.
(w mld USD)

Kraj	Wpływy	Kraj	Wpływy
USA	85,2	Kanada	10,2 (dane dla 1999 r.)
Hiszpania	31,0	Grecja	9,3
Francja	29,9	Australia	8,4
Włochy	27,4	Meksyk	8,3
Wlk. Brytania	19,5	Hongkong	7,9
Niemcy	17,8	Turcja	7,6
Chiny	16,2	Rosja	7,5 (dane dla 1999 r.)
Austria	11,4	POLSKA	6,2

Źródło: Dane Instytutu Turystyki, za Światową Organizacją Turystyki (WTO).

3. Zakończenie

Wprowadzenie zasad gospodarki rynkowej w Polsce spowodowało istotne zmiany w sferze turystyki. Wyraziły się one w kształtowaniu się podstawowych wskaźników ilościowych i jakościowych, ilustrujących rozwój polskiej turystyki po 1989 r. Dotyczy to przede wszystkim ruchu turystycznego, który jest nośnikiem popytu turystycznego i z którym wiąże się wielkość i struktura wydatków na zakup dóbr i usług turystycznych, a także dotyczy to wpływów dewizowych z turystyki przyjazdowej. Mają one wpływ na kształtowanie się niektórych wskaźników makroekonomicznych, w tym zwłaszcza bilansu handlowego i płatniczego.

Jednocześnie jednak wprowadzenie zasad rynkowych spowodowało wiele niekorzystnych zmian w turystyce socjalnej i stopniu aktywności turystycznej społeczeństwa polskiego. W pierwszej fazie transformacji turystyka była jedną z tych dziedzin gospodarki, w której nastąpiła najszybsza implementacja rozwiązań rynkowych. Realizacja programu stabilizacji gospodarczej, zapoczątkowana w Polsce w pierwszej fazie przekształceń systemowych, w odniesieniu do turystyki spowodowała przede wszystkim obniżenie aktywności turystycznej ludności wskutek spadku dochodów. Zmniejszył się udział wyjazdów z zakładów pracy na rzecz turystyki indywidualnej. Jednak wiele elementów tego programu, takich jak wprowadzenie wymienialności złotego, zniesienie obowiązkowej wymiany dewiz przez cudzoziemców, nowa polityka paszportowa, wprowadzenie rozliczeń wolnodewizowych z krajami b. RWPG, a także liberalizacja cen usług turystycznych spowodowały gwałtowny rozwój ilościowy turystyki zagranicznej, w tym zwłaszcza indywidualnych przyjazdów do Polski i jednoczesną zmianę struktury przyjeżdżających. Wolność ekonomiczna spowodowała eksplozję przedsiębiorczości, a turystyka stała się jednym ze sposobów realizacji tej wolności, mimo restrykcji monetarnych, ograniczających popyt globalny. Turystyka stała się dziedziną gospodarki lokalnej i regionalnej, wprowadzaną do strategii rozwoju gmin, miast, powiatów i województw. Pojawiła się też nowa – ze względu na swój komercyjny charakter - forma usług agroturystycznych, co spowodowało zwiększenie dochodowości ekonomicznej wielu gospodarstw rolnych.

Niewątpliwie, pod wpływem przekształceń systemowych, które zaszły w Polsce w latach 90., powstały niezbędne warunki dla wzrostu konkurencyjności polskiej gospodarki

turystycznej. Wyraźny jest przy tym podział na dwa okresy rozwoju turystyki w Polsce w omawianym okresie: szybkiego rozwoju ilościowego i jakościowego turystyki w pierwszej połowie lat 90. i spowolnienia tego rozwoju w końcu tej dekady. W pierwszym okresie transformacji nastąpiły zmiany całokształtu stosunków i zjawisk ekonomiczno - społecznych związanych z turystyką, co dotyczy zarówno obszaru Polski, jak też innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Objęły one sferę motywacji psychologicznych pobudzających do uczestnictwa w ruchu turystycznym oraz wpłynęły na jego wielkość i strukturę, a także dotknęły systemu politycznego i ekonomicznego, których elementem jest turystyka. W okresie drugim miało miejsce wyczerpanie prostych zasobów rozwoju gospodarki turystycznej i pojawiło się wyraźne zahamowanie tego rozwoju, wyrażające się spadkiem liczby turystów przyjeżdżających do Polski, zmniejszeniem poziomu ich wydatków, co w efekcie wpłynęło na poziom salda bilansu turystycznego i poziom obrotów niesklasyfikowanych, obrazujących natężenie ruchu przygranicznego i ruchu turystycznego²⁴. W 2003 r. pojawiły się jednak pierwsze oznaki poprawy sytuacji, wyrażające się poprawą salda obrotów niesklasyfikowanych, które w czerwcu tego roku było dodatnie²⁵.

²⁴ W 2000 r. przeciętny wydatek turysty zagranicznego w Polsce wynosił 137 USD i był niższy o około 76 USD od wydatku ponoszonego w 1996 r., najlepszym dla polskiej gospodarki turystycznej w całym okresie transformacji.

²⁵ Nadwyżka wyniosła 534 mln euro, podczas gdy w 2002 r. wynosiła ona 315 mln euro. Wiąże się to z korzystnym kursem euro.